

Maija Repo

SAMAA ELÄVÄÄ
Ei-inhimillisen esittäminen kahdessa lastenkirjassa

Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta
Kandidaatintutkielma
lokakuu 2020

TIIVISTELMÄ

Maija Repo: Samaa elävää – Ei-inhimillisen esittäminen kahdessa lastenkirjassa

Kandidaatintutkielma, 36 sivua
Tampereen yliopisto
Kasvatustieteiden tutkinto-ohjelma
Lokakuu 2020

Tässä tutkielmassa tarkastellaan ei-inhimillisten eläinten esittämistä kahdessa lastenkirjassa. Tutkimus on monitieteinen ja kurottuu ympäristökasvatuksen, kulttuurintutkimuksen, kirjallisuustieteen ja ekologian alueille. Näiden määritelmien myötä tutkimukseni asettuu ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen kentälle. Vaikka aineistoni on tekstilähtöinen, on tutkimukseni lähtökohta silti käytännöllinen ja sidoksissa materiaaliseen maailmaan. Minua kiinnostaa, miten voisimme vastata muuttuvan ympäristön ja ilmaston asettamiin suuriin haasteisiin. Mitä kasvatuksen avulla voidaan tehdä? Millaisia käsityksiä luonnosta ja eläimistä välitämme lapsille, ja mitä vaikutuksia sillä on tulevaisuuteemme?

Ekokritiikille tunnusomaista on diskursiivisuuden ja materiaalisuuden yhtäaikainen painottaminen. Tässä työssä lähtökohtana on ajatus, että ei-inhimillisille eläimille antamamme merkitykset vaikuttavat myös siihen, miten suhtaudumme niihin ja kohtelemme niitä. Tutkimuksen tarkoituksena on löytää sellaisia ei-inhimillisten eläinten kuvaamisen ja tulkinnan tapoja, jotka kulkisivat lähemmäs kaikkea elämää kunnioittavaa ja keskinäisriippuvuuden tunnustavaa ajattelua. Aineisto koostuu kahdesta lasten kuvakirjasta: Esko-Pekka Tiitisen kirjoittamasta ja Tuula Tiitisen kuvittamasta kirjasta *Lintu ja poro* (1990) sekä Arvi Arjatsalon kirjoittamasta ja Kristiina Louhen kuvittamasta kirjasta *Auringonvärinen kissa* (1990). Analysoin aineistoa kolmen käsitteen kautta: ei-inhimillisen eläimen erityisyys, toimijuus ja empatia. Tutkin, miten aineistoissani tuodaan esiin eläimen erityisyyttä tai ainutlaatuisuutta sekä toimijuutta. Tutkin myös, miten empatiaa kuvataan aineistossa.

Molemmista kirjoista löytyy ei-inhimillisen eläimen erityisyyden, toimijuuden sekä empatian kuvauksia. Kirjat kuitenkin eroavat toisistaan siinä, että *Auringonvärinen kissa* -teoksessa ei-inhimilliset eläimet kuvataan suhteessa ihmiseen, kun taas *Lintu ja poro* -kirjassa eläimet esiintyvät ilman ihmistä. Tulkitsen *Auringonvärinen kissa* -kirjaa erityisesti ihmisen ja lemmikkieläimen suhteen näkökulmasta. *Lintu ja poro* -kirjaa tulkitsen animistisen ajattelun näkökulmasta. Molemmissa kirjoissa ei-inhimillisen eläimen kuolema ja sen aiheuttama suru nousevat tärkeiksi teemoiksi ja toimivat empatian herättäjänä.

Avainsanat: ei-inhimillinen eläin, lastenkirjallisuus, ekokriittinen kirjallisuudentutkimus, alkuperäiskansat, animismi, ekologinen viisaus, empatia

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	5
2 KASVATUSTA VIISAAMPAAN LUONTOSUHTEESEEN	7
2.1 Ekologinen jälleenrakennus.....	7
2.2 Yhteyksiä etsimässä	8
3 EMPATIA – SILTA TOISEEN MIELEEN	9
3.1 Voiko empatiaa opettaa?	9
3.2 Empatia lajien välillä	10
4 TUTKIMUSMENETELMÄT	12
4.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset	12
4.2 Tutkimusaineisto.....	13
4.2.1 Eläimet lastenkirjallisuudessa.....	13
4.2.2 Tutkimusaineisto	13
4.3 Tutkimusmenetelmät.....	14
5 TUTKIMUKSEN TULOKSET	16
5.1 Erityinen eläin	16
5.1.1 Lajityypillistä elämää	16
5.1.2 Erityinen lemmikki	17
5.2 Eläimen toimijuus	20
5.2.1 Aktiivinen lemmikki	21
5.2.2 Henki kaikessa olevassa.....	22
5.3 Empatia.....	23
5.3.1 Empatiakyvyn kehittyminen lapsuudessa	23
5.3.2 Empatiasta lajien välillä	25
5.3.3 Kuolema yhteyden luoja.....	27
6 JOHTOPÄÄTÖKSET	30
6.1 Johtopäätökset	30
6.2 Tutkimuksen eettisyys.....	31

6.3 Jatkotutkimusmahdollisuuksia	31
7 POHDINTA	32
LÄHTEET	34

1 JOHDANTO

Ruudulla näkyy vasikan hahmo makaamassa lumella. Viereisessä kuvassa sama vasikka on kuvattu lämpökameralla. Istahdan museon penkille katselemaan kahta videokuvaa. Toisessa kuvassa ei tapahdu mitään, mutta lämpökameralla kuvatussa vasikan hahmossa värit muuttuvat hiljalleen punaisesta ja keltaisesta vihreäksi ja siniseksi, sulautuen lopulta kokonaan taustan siniseen. Värit kylmenevät samalla kun lämpö katoaa vasikan ruumiista. Yhtäkkiä minua alkaa valtavasti itkettää. Vasikka on kuollut, ja näen kuinka lämpö häviää sen kehosta.

Kuvataiteilija Terike Haapojan installaatio *In And Out Of Time* (2005) yllätti. Ehkä jokin teoksen fyysisyydessä, sen konkretisoimisessa mitä kuolemassa kehoillemme tapahtuu, kosketti. Samanlainen prosessi tapahtuu niin ihmisen kuin eläimenkin kuollessa. Me olemme samaa, ja kuolema koskettaa meitä kaikkia. Silti eläimen kuolemaan suhtaudutaan hyvin eri tavalla kuin ihmisen kuolemaan.

Muun muassa eläinoikeusliikkeessä, eläinfilosofiassa ja posthumanistisessa tutkimuksessa on pyritty horjuttamaan länsimaaisessa kulttuurissa tiukasti istuvaa käsitystä, jonka mukaan ihminen on sekä kategorisesti erilainen verrattuna muuhun eläinkuntaan että hierarkkisesti sen yläpuolella (ks. esim. Aaltola, 2013, 9). On hyvä muistaa, ettei tällainen ajattelu ole kuitenkaan historiallisesti tai kulttuurisesti pysyvää. Esimerkiksi monille alkuperäiskansoille on ominaista yhteyden kokeminen kaiken ympäristön kanssa. Alkuperäiskansat eivät useinkaan jaottele luontoa erilliseksi kulttuurista kuten länsimaissa on tapana (Virtanen ym., 2013).

Varhaiskasvattajana minua mietityttää, kuinka kasvattaa lapsia luontoa ja muita lajeja kunnioittavaan tapaan elää. Onko sellaisen *opettaminen* edes mahdollista? Lapsilla on usein luonnostaan läheinen ja kiinnostunut suhde eläimiin. Crainin (2014) mukaan ihmisen kyky kokea yhteenkuuluvuutta luonnon kanssa on usein suurimmillaan lapsena. Toisaalta lapset vasta hahmottelevat

moraalisia periaatteita maailmassa olemiseen ja tässä he nojautuvat voimakkaasti ympärillä olevien aikuisten antamaan malliin. Crainin (2014) mukaan lasten luontainen yhteenkuuluvuuden tunne alkaa hiipua yhteiskunnan vaikutuksen takia. Modernin länsimaisen yhteiskunnan sosialisoinnin kautta lapset oppivat pitämään luontoa ja muita eläimiä erillisinä itsestään, usein myös alempiarvoisina. Kasvattajina meillä onkin suuri vastuu. On tultava tietoiseksi myös omasta suhteesta luontoon ja muihin eläviin.

Tässä työssä tutkin ei-inhimillisten eläinten esittämisen tapoja kahdessa lastenkirjassa. Tutkimukseni teoreettinen tausta on monitieteinen ja se kurottaa muun muassa ympäristökasvatukseen, kirjallisuudentutkimukseen, kulttuuritieteen ja ekologian alueille. Näiden määritelmien myötä tutkimukseni asettuikin ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen kentälle (ks. Lahtinen & Lehtimäki, 2008). Vaikka aineistoni on tekstilähtöinen, on tutkimukseni lähtökohta silti hyvin käytännöllinen ja sidoksissa materiaaliseen maailmaan. Minua kiinnostaa miten voisimme vastata muuttuvan ympäristön ja ilmaston asettamiin suuriin haasteisiin. Mitä kasvatuksen avulla voidaan tehdä? Millaisia käsityksiä luonnosta ja eläimistä välitämme lapsille, ja mitä vaikutuksia sillä on tulevaisuuteemme? Ekokriitikille tunnusomaista on diskursiivisuuden ja materiaalisuuden yhtäaikainen painottaminen (Lahtinen & Lehtimäki, 2008, 19). Sillä mitä merkityksiä annamme luonnolle, on vaikutusta siihen, miten kohtelemme luontoa (ibid. 8). Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus on pyrkinyt myös purkamaan luonnon ja kulttuurin yksinkertaistavaa vastakkainasettelua ja osoittamaan, kuinka luontoon liittyvät kysymykset ovat aina myös kulttuurisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä (Laakso ym., 2011, 12). Tässä mielessä voidaan ajatella, että lastenkirjojen kuvaukset eläimistä eivät ole pelkkiä kuvauksia, vaan laajemmassa mielessä sekä yhdistettynä muihin merkityksenantoihin, niillä voi olla vaikutusta siihen, miten lapset toimivat tai tulevat toimimaan suhteessa ympäristöön ja muihin eläimiin. Toisaalta tällainen pieni kirjallinen aineisto voi toimia sysäyksenä myös laajemmalle pohdinnalle siitä, millaisia merkityksiä annamme ei-inhimilliselle luonnolle ja millaisia vaikutuksia näillä merkityksenannoilla on konkreettisesti toimintaamme.

2 KASVATUSTA VIISAAMPAAN LUONTOSUHTEESEEN

Ympäristökasvatuksen piirissä on pitkään kysytty, miten kasvattaa elämää säilyttävää, luontomyönteistä asennetta ja elämäntapaa. Kysymys liittyy tiedon ja toiminnan väliseen suhteeseen: miksi toimimme vastoin parasta tietoaamme (Pulkki ym., 2017)? Vaikka meillä on paljon tietoa ympäristömme tilasta ja siitä, millainen toiminta olisi ympäristömme kestäkyvyn kannalta hyväksi, tuo tieto ei ole kuitenkaan saanut meitä toimimaan sen mukaisesti. On alettu esittää, että muutoksen täytyisi tapahtua syvemmillä tasolla, ihmisen suhteessa sekä itseensä että ei-inhimilliseen luontoon (esim. Värri 2018). Värriin (2018, 22) mukaan "ekologisesti kestävä maailmasuhteen luominen vaatii uusia globaaleja eettisiä normeja, mutta myös lainsäädäntöä – ja ennen kaikkea kasvatusta uuteen, nykyistä viisaampaan luontosuhteeseen". Tässä työssä keskityn edellä mainitun "viisaamman luontosuhteen" mahdollisuuksiin kasvatuksen ja lastenkirjallisuuden kautta.

2.1 Ekologinen jälleenrakennus

BIOS-tutkimusyksikkö (2020) on hahmotellut ekologisen jälleenrakennuksen ajatusta, jonka kautta voisimme päästä eroon fossiilisen polttoaineiden massiivisesta käytöstä. Fossiilisten polttoaineiden käyttö energiantuotannossa on merkittävimpiä syitä rajuun ilmaston lämpenemiseen (SYKE ym., 2020). BIOSin (2020) kuvailema ekologinen jälleenrakennus tarkoittaa yhteiskunnan muutosta, joka on verrattavissa toisen maailmansodan jälkeiseen jälleenrakennukseen, ja pitää sisällään esimerkiksi asumisen, liikkumisen, ruoan ja energiantuotannon infrastruktuurien ja käytäntöjen uudistamisen. Voidaan ajatella, että pikemmin kuin "ilmastonmuutos" käynnissä on

"ilmaston/politiikan/talouden/yhteiskunnan muutos" tai jopa "kaiken muutos" (BIOS 2020).

Murros ei rajoitu poliittiseen ja taloudelliseen järjestelmään. Ilmastonmuutos välittyy elämiin myös kulttuurin kautta ja muuttaa kulttuuria. Tämä muutos on jo käynnissä ja näkyvässä, niin taiteessa, populaarikulttuurissa, muodissa kuin ihmisten arkisissa elintavoissakin. (BIOS 2020.) Kulttuurinmuutos on välttämätön, sillä, kuten esimerkiksi Vadén (2016) kirjoittaa, länsimainen moderni elämäntapa ei ole saanut aikaan yhtään esimerkkiä luontoa ja omaa perustaansa tuhoamattomasta elintavasta. Vadén (2016) ehdottaakin "uudelleenalkuperäiskansaistumista", kääntymistä vanhan, syvän tiedon puoleen muutoksen tiellä. Tässä työssä tarkastelen tuon muutoksen mahdollisuuksia lastenkirjallisuusaineiston kautta pohtimalla ei-inhimillisten eläinten esittämisen tapoja.

2.2 Yhteyksiä etsimässä

Fossiilisten polttoaineiden massiivinen käyttö on aiheuttanut myös yhteyden katkeamisen elämämme perusteisiin. Länsimaisissa yhteiskunnissa emme enää koe tai tunne konkreettisesti riippuvuussuhdettamme maahan ja muuhun elinympäristöön. (Salminen & Vadén 2018.)

Yhteyden tunne muuhun elävään ja kaikkeen ympärillä olevaan on sen sijaan keskeistä monien alkuperäiskansojen ajattelussa. Tällainen holistinen maailmankuva purkaa dualistista jaottelua subjektin ja objektin välillä tai esimerkiksi kulttuuri-luonto -jaottelua (Virtanen ym., 2013). Harvey'n (2005) mukaan monia alkuperäiskansoja yhdistävä animistinen ajattelu voidaan määritellä elämän kunnioittamisen periaatteena. Se lähtee oletuksesta, että kaikella elollisella on huomioon ottamista ja kunnioittamista vaativa arvonsa.

Ilmasto- ja ympäristökriisin ajassa elämästämme maapallolla on tullut yhä arvaamattomampaa. Uskon, että tämä itsessään voisi lisätä tietoisuutta riippuvaisuudestamme kaikkeen elävään. Ihmisen hallinnan tunteen horjuminen voisi lisätä myös nöyryyttä ja kunnioitusta muuta elävää kohtaan. Tähän vaaditaan kuitenkin eräänlaista "mielenmuutosta" (ks. esim. Kainulainen, 2019).

Pohdin aineistoni kautta miten edellä mainittu holistinen ja kaikkea elävää kunnioittava ajattelu voisi ilmetä lastenkirjallisuudessa.

3 EMPATIA – SILTA TOISEEN MIELEEN

Empatia tarkoittaa kykyä tunnistaa tai myötäelää muiden kokemuksia. Empatiakyky on myös moraaliltaan välttämätön, sillä se auttaa meitä huomioimaan muiden yksilöiden näkökulman, jolloin myös muista kuin omista kokemuksistamme tulee moraalisesti merkityksellisiä. (Aaltola & Keto, 2017.) Maapallon elinkelpoisena säilymisen kannalta meidän olisi kyettävä laajentamaan empatiakykymme koskemaan myös ei-inhimillistä – ylipäättään kaikkea elävää.

3.1 Voiko empatiaa opettaa?

Varhaiskasvatuksen toteuttamista ohjaavassa *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet* -asiakirjassa (2018) ei suoraan mainita empatian käsitettä. Varhaiskasvatuksen arvoperustaan liittyen todetaan, että "varhaiskasvatuksessa arvostetaan sivistystä, mikä ilmenee tavassa suhtautua itseen, muihin ihmisiin, ympäristöön ja tietoon sekä tavassa ja tahdossa toimia oikein" (Opetushallitus 2018, 20). Ympäristökasvatukseen liittyen todetaan, että "lapsia ohjataan kunnioittamaan luontoa, sen kasveja ja eläimiä" (ibid. 47). Empatian sijaan puhutaan siis kunnioittamisesta.

Toisten kunnioittamisen ja empatiakyvyn pohjana on kokemus siitä, että on myös itse saanut osakseen kunnioitusta ja tullut tunnustetuksi omana arvokkaana itsenään. Värrin (2018, 119) kirjoittaa:

Kasvatuksen täytyy kokemuksellisesti välittää oikeudenmukaisuuden, rakkauden ja elämän kunnioituksen arvoja ja periaatteita. Varttuvan ihmisen vakaumus elämän arvosta ja olemassaolon tarkoituksesta voi syntyä vain siitä kokemuksesta, että hänet on tunnustettu; että hänen oma olemassaolonsa on arvokasta. Juuri tämän kokemuksen virittäminen on kasvatuksen tärkein tehtävä. Vain oman olemassaolonsa arvokkaana kokeva voi arvostaa myös muita ja kokea vastuuta maailman tilasta.

Varhaisella vuorovaikutuksella luodaan pohjaa empatian kehittymiselle (esim. Värrö 2018, 120). Varhaiskasvatuksella onkin tässä tehtävässä erittäin tärkeä rooli. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa todetaan (2018, 23):

Tavoitteena on, että lapsi tuntee itsensä arvostetuksi ja ymmärretyksi sekä kokee olevansa yhteydessä toisiin ihmisiin. Vastavuoroinen ja kunnioittava vuorovaikutussuhde sekä myönteinen kosketus ja läheisyys muodostavat perustan hyvälle hoidolle ja huolenpidolle.

Erilaiset kulttuuriset kuvat ja kertomukset ovat myös empatian kehittymisen välineitä. Esimerkiksi filosofi Martha Nussbaum (1995) on todennut, että kehittämällä kuvittelukykyämme, kuten vaikkapa lukemalla kirjallisuutta, kehitämme myös empatiaamme. Empatian haasteena on kuitenkin mahdollinen puolueellisuus. Saatamme vaikkapa kokea empatiaa lemmikkikoiraa kohtaan, mutta emme villieläintä, hyönteistä tai niin sanottua tuotantoeläintä kohtaan. Aaltolan ja Kedon (2017) mukaan puolueellisuus voitaisiin välttää reflektiivisen empatiakyvyn avulla. Tällöin emme ainoastaan myötäelä muiden kokemuksia, vaan myös pysähdymme arvioimaan, mitkä oletukset, asenteet ja tunteet meissä saattavat häiritä ja vinouttaa myötäelämisen prosessia. Kaiken kaikkiaan empatia on Aaltolan ja Kedon (2017) mukaan opittavissa oleva kyky, jota tulee kehittää ja laajentaa. Empatiakyky ja sen kehittyminen olisikin tärkeää huomioida jo varhaiskasvatuksessa.

3.2 Empatia lajien välillä

Monilla on kokemus lemmikkieläimen osoittamasta empatiasta esimerkiksi ollessamme surullisia. Monet kokevat myös lemmikkien reagoivan kodin tunneilmapiiriin. Tämä on usein ihmisen lähin kokemus muiden eläinten ilmaisemasta empatiasta. Aaltola ja Keto (2017) tuovat esiin, että empatialla on paikkansa evoluutiossa. Tiettyä ajankohtaa empatian ilmestymiselle evoluutiossa on vaikea määrittää, sillä se on muodostunut vähitellen erilaisista evoluutiohistoriallisista tapahtumista, jotka rakentuvat toistensa päälle. Ekosysteemeillemme ominaista on kuitenkin keskinäisriippuvuus ja siinä

empatia on tarpeellinen ominaisuus: yhteistyö on keskeinen elämää ohjaava voima. (Aaltola & Keto 2017.)

Nykykäsityksen mukaan ainakin linnuilla ja nisäkkäillä on empatiaa. Se on oleellinen kyky eläimille, joilla on jonkinlaista autonomiaa, koska se mahdollistaa autonomian ja keskinäisriippuvuuden yhteensovittamisen. (Aaltola & Keto 2017.) Empatia ei kuitenkaan yhdistä meitä vain toisiin empatiakykyisiin yksilöihin, vaan se on meidän keinomme suuntautua kohtu muuta elämää ja kytkeytyä osaksi elämän verkkoa. Sosiobiologi E. O. Wilsonin (ks. Kellert & Wilson 1995) mukaan yhteyden hakeminen muiden elämänmuotojen kanssa on meille synnynnäistä. Sille vastainen tendenssi, biofobia, on usein kulttuurin tuottamaa.

Tässä työssä tarkastelen miten empatiaa ihmisten välillä, ihmisten ja muiden eläinten välillä tai ei-inhimillisten eläinten välillä tuodaan esiin aineistossani.

4 TUTKIMUSMENETELMÄT

Tässä työssä tutkin ei-inhimillisten eläinten esittämisen tapoja kahdessa lastenkirjassa. Esittelen seuraavaksi tutkimuskysymykset, tutkimuksen aineiston sekä keskeiset analyysin käsitteet.

4.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Tutustuttuani posthumanistiseen keskusteluun ihmisten ja muiden eläinten suhteesta, aloin tutkia tarkemmin, miten eläimiä lastenkirjallisuudessa esitetään. Havahduin siihen, että hyvin usein eläimet esitetään inhimillistettyinä: ihmisten vaatteisiin puettuina, puhuvina ja ihmisille tyypillisissä yhteiskunnissa elävinä. Toisaalta löysin paljon lapsille suunnattuja tietokirjoja eläimistä. Halusin kuitenkin löytää jotakin tältä väliltä. Aloin etsiä lastenkirjoja, jotka voisivat olla fiktiivisiä, mutta joissa eläin esitettäisiin kuitenkin "omana itsenään", lajityypillisesti toimivana ja luonnollisessa ympäristössään. Toiveeni on aineistoni kautta pohtia, millaiset esittämisen tavat kulkisivat lähemmäs keskinäisriippuvuuden tunnustavaa ja kaikkea elävää kunnioittavaa ajattelua. Pohdin myös, miten kirjallisuuden avulla olisi mahdollista synnyttää empatiaa ei-inhimillistä kohtaan. Toivon, että tutkimuksen myötä voisi herätä myös ideoita tai avauksia täysin uudentlaisille ei-inhimillisen esittämisen tavoille.

Tutkimuskysymykset tarkentuivat seuraavasti:

- 1) Miten eläimen yksilöllisyyttä ja ainutlaatuisuutta tuodaan esiin aineistossa?
- 2) Miten eläimen toimijuutta tuodaan esiin aineistossa?
- 3) Miten empatiaa esitetään aineistossa? Ja toisaalta, miten aineistoni kertomukset mahdollisesti herättelevät lukijan empatiaa?

4.2 Tutkimusaineisto

Lastenkirjallisuus on rikas ja mielenkiintoinen kirjallisuuden alue. Varhaiskasvatuksen opettajana koen kirjat tärkeäksi osaksi kasvatuksen arkea. Ne kehittävät kieltä ja mielikuvitusta sekä auttavat käsittelemään erilaisia aiheita lapsen elämässä. Toisaalta kirjan lukeminen yhdessä mahdollistaa tärkeitä vuorovaikutuksen hetkiä. (Ks. esim. Suojala 2009.)

4.2.1 Eläimet lastenkirjallisuudessa

Luonto ja eläimet ovat hyvin yleisiä aiheita lastenkirjallisuudessa. Lastenkirjallisuudentutkija Karin Lesnik-Oberstein (1998, 208) toteaa, ettei ole lainkaan liioiteltua väittää, että vähintään kaksi kolmasosaa lastenkirjallisuudesta käsittelee tavalla tai toisella luontoa, ympäristöä tai eläimiä. Suomalaisessa kirjallisuuden perinteessä luonnolla on erityinen rooli. Laakson ja kumppaneiden (2011, 9) mukaan "aina Zacharias Topeliuksen tuotannosta saakka suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus on hahmotellut inhimillisen ja ei-inhimillisen rajaa ja käsitellyt monipuolisesti sellaisia teemoja kuin luonnonhistoria, ekologia sekä ihmisen ja eläimen vuorovaikutus".

Ihmiset ovat eläneet koko olemassaolonsa ajan muiden eläinten kanssa. Eläimistä on myös kerrottu tarinoita ja niistä on tehty kuvia. Myös suomalainen kansanrunous on "täynnä eläinten jälkiä" (Kaski, 2019, 6). Tarinat tai myytit eläimistä ovat kulkeneet suullisena perintönä aikuisilta lapsille, seuraaville sukupolville. Helander (2000) kirjoittaa saamelaiseen kulttuuriin viitaten, että vanhempia kertojia kuunnellessaan lapset ja nuoret oppivat asioita, joita he tarvitsevat elämässään.

4.2.2 Tutkimusaineisto

Tämän tutkimuksen aineistoksi olen valinnut kaksi suomenkielistä lasten kuvakirjaa. Arvi Arjatsalon kirjoittama ja Kristiina Louhen kuvittama *Auringonvärinen kissa* (1990) on kuvaus lapsen ja lemmikkikissan välisestä suhteesta. Esko-Pekka Tiitisen kirjoittamassa ja Tuula Tiitisen kuvittamassa

Lintu ja poro -kirjassa (1990) ei sen sijaan esiinny ihmishahmoja lainkaan. Kirja kertoo linnun ja poron ystävydestä.

Tutkimusaineistoa etsiessäni minua kiinnostivat sellaiset tavat esittää eläimiä ja luontoa, jossa ei päädytä ihmiskeskeisyyteen tai eläinten ja luonnon tulkitsemiseen pelkinä objekteina. Halusin siis rajata pois sellaiset kirjat, joissa eläimet esitetään selvästi ihmismäisinä tai vertauskuvina ihmisten kokemuksille tai joissa ne toimivat selvästi omalle lajilleen epätyypillisesti tai epärealistisesti (esimerkiksi pukeutuvat vaatteisiin, elävät ihmisille tyypillisissä asumuksissa ja yhteiskunnissa jne.). Aineistossani esiintyy kuitenkin myös antropomorfisia eli inhimillistäviä (ehkäpä jopa antroposentrisiä eli ihmiskeskeisiä) piirteitä. Koska kirjat ovat ihmisten kirjoittamia ja perustuvat kielelliseen ilmaisuun, ihmiskeskeisyydestä ei voida täysin koskaan irrottautua.

Aineistoni muodostavat kirjat tulivat eteeni ikään kuin sattumalta, mutta niistä alkoi nousta esiin kiinnostavia teemoja tutkimukseeni liittyen. Yllättäen kirjojen välille syntyi myös vuoropuhelua ja yhdistäviä tekijöitä. Vaikka etsin aineistoa laajasti eri ajoilta, ovat molemmat aineistoni kirjat julkaistu sattumalta vuonna 1990. Lisäksi molemmissa kirjoissa eräänlaiseksi taustajuonteeksi nousee kuoleman käsittely, joka tuo myös empatian teeman syvällä tavalla esiin.

4.3 Tutkimusmenetelmät

Kirjallisuudentutkimuksessa on kyse tekstien tulkinnasta. Tulkinta voidaan ymmärtää monella tavalla, mutta Lummaan (2008) mukaan nykyhetken tutkimussuuntauksia yhdistää kuitenkin käsitys, että teoksen merkitys syntyy aina kontekstuaalisesti eli suhteessa johonkin. Tässä työssä tulkitseen lastenkirjojen tekstejä suhteessa käsillä olevaan historialliseen tilanteeseen, jossa luonnon monimuotoisuuden tuhoutuminen on todellinen, käynnissä oleva uhka. Toisaalta peilaan tekstejä myös historiaan ja tulevaan, esimerkiksi tuomalla ajatteluni tueksi alkuperäiskansojen ymmärrystä.

Lummaa (2008, 57) luonnehtii ekokriittistä tulkintaa "monin tavoin kontekstuaaliseksi ja tarkoitushakuiseksi, tekstin tunnevaikutuksistakin tietoiseksi lukemiseksi, jota ohjaa käsitys tekstistä referentiaalisena, aktuaaliseen maailmaan viittaavana". Oma tutkimukseni on tarkoitushakuinen

ensinnäkin siinä mielessä, että valikoin aineistoni tietoisesti. Pysin etsimään sellaisia tapoja kuvata ei-inhimillisiä eläimiä, jotka kulkisivat lähemmäs kaikkea elävää kunnioittavaa ja keskinäisriippuvuuden tunnustavaa ajattelua. Valitsin tarkastella aineistoani kolmen käsitteen kautta: eläimen erityisyys tai ainutlaatuisuus, eläimen toimijuus sekä empatia. Nämä kaikki ovat mielestäni osa ei-inhimillisten eläinten kunnioittavaa kohtaamista.

5 TUTKIMUKSEN TULOKSET

5.1 Erityinen eläin

Tässä kappaleessa tutkin, miten ei-inhimillisten eläinten erityisyyttä, yksilöllisyyttä ja ainutlaatuisuutta on tuotu esiin tutkimusaineistoni kirjoissa.

5.1.1 Lajityypillistä elämää

Esko-Pekka Tiitisen *Lintu ja poro* -kirjan (1990) keskiössä on nimensä mukaisesti kaksi eläintä. Lintu ja poro kohtaavat toisensa tunturissa ja viettävät ankaran talven yhdessä selviytyen. Kun kesä koittaa, poro on poissa, mutta poron rakkaus ja lämpö välittyvät linnulle toisesta maailmastakin käsin.

Poro on puolivilli hirvieläin, joka on kesyyntynyt ihmisten hoitoeläimeksi tunturipeurasta (Vuokko ym. 2008). Porolla on tärkeä rooli erityisesti saamelaiskulttuurissa. Tässä kirjassa eläimet esitetään kuitenkin ilman yhteyttä ihmiseen – ihmishahmoja ei esiinny lainkaan kirjassa. Kirjan päähenkilöille, linnulle ja porolle, ei ole annettu erisnimiä. Kirjassa esiintyvän linnun laji, lapinsirkku, kuitenkin mainitaan. Lintua ei siis esitetä vain linnun "tyyppinä", vaan se on tietty, luonnossa elävä laji. Lapinsirkku pesii Suomessa Enontekiön, Inarin ja Utsjoen tunturialueilla (Vuokko ym. 2008).

Mainitut eläinlajit ja muu kirjassa esiintyvä luontoympäristö saavat (aikuis)lukijan sijoittamaan tapahtumat tiettyyn maantieteelliseen ympäristöön, Lappiin. Maantieteellistä sijaintia merkitsevät eläinten lisäksi esimerkiksi maininnat tunturista, vaivaiskoivuista ja kaamoksesta. Kirjan kuvitus vahvistaa todellisen, olemassa olevan luonnon esittämistä. Tuula Tiitisen kauniit kuvitukset ovat realistisia luonto- ja maisemamaalauksia.

Eläinoikeusliikkeen ja eläinfilosofian yksi kantavista teemoista on ollut eläimen oikeus lajityypilliseen elämään (esim. Vilkka 2009). Lajityypillisyyttä *Lintu ja poro* -kirjassa merkitsevät elinympäristön ja eläinten kuvaus sekä

esimerkiksi maininta lintujen talvimuutosta. Kirjan tarinassa pieni lapinsirkku tosin jää selviytymään talvesta poron seurana, mikä ei varmaankaan todellisessa luonnossa toteutuisi. Toisaalta sadun luonteeseen kuuluvat myös fiktiiviset elementit. Myös ihmisen poissaolo tarinassa on kirjoittajalta merkittävä valinta. Mielestäni valinnan voi tulkita pyrkimyksenä pois ihmiskeskeisyydestä.

Länsimaiseen tietokäsitykseen liittyy rationaalinen erittely ja kategorisointi. Luonnontieteissä on totuttu luokittelemaan ympäristön eri olentoja ja elementtejä. Lapsillekin on tarjolla paljon eläimiin liittyviä tietokirjoja, joissa kerrotaan eri eläinten ominaisuuksista ja lajityypillisestä elämästä. Oman kokemukseni mukaan nämä kirjat kiinnostavat monia lapsia. Lapset ovat usein myös tarkkaavaisia luonnon ja eläinten havainnoijia.

Ongelmana modernissa länsimaisessa tietokäsityksessä on kuitenkin etäisyyden ottaminen muihin lajeihin ja ympäristöön. Moderni ihminen katselee luontoa ja muita eläimiä itsestään erillisinä, ikään kuin objekteina. Alkuperäiskansojen holistiseen maailmankuvaan kuuluu sen sijaan kaikkien elävien välisten yhteyksien ymmärtäminen. Animistinen tieto muodostuu luonnonympäristön eri olentojen suhteiden kautta, relationaalisena. Tieto ei perustu luonnonolentojen pilkkomisesta osiin ja osien tarkastelusta vaan pikemminkin tarkastelemalla olentojen keskinäisiä suhteita ja puhumalla, kommunikoimalla luonnonolentojen kanssa. (Bird-David 1999.)

Muiden eläinten arvokas kohtaaminen voisikin mielestäni pitää sisällään toisaalta tarkkaa havainnointia, eläimen kuuntelemista ja katselemista, ominaisuuksien tuntemista, ja samalla vuorovaikutussuhteen ja riippuvuussuhteen tunnustamista.

5.1.2 Erityinen lemmikki

Thomasin (1983) mukaan lemmikit voidaan määritellä eläiminä, joille annetaan ihmisten nimiä, jotka asuvat ihmisen kanssa saman katon alla ja joita ei syödä. Lemmikki on eläin, jolla on aivan erityinen suhde ihmisen kanssa. Tuo suhde muodostuu yksilönä ja lajina, kulttuurisessa ja historiallisessa kontekstissa (Palmer 2006). Suhde on myös ambivalentti: läheisyydestä huolimatta se ei ole tasa-arvoinen. Lemmikkien kohdalla ihmisten ja muiden eläinten välinen raja tulee erityisen selvästi esiin (Laurén & Schuurman 2017).

Auringonvärinen kissa -kirjassa lapsiperheen Kultapallo niminen kissa on kadonnut. Kissa on erityisen rakas perheen nuorimmaiselle, 4-vuotiaalle Tanu-pojalle, mutta myös äiti, isä ja isosisko ovat kissan katoamisesta huolissaan. Tanun suru nousee voimakkaimmin esiin, ja tuohon suruun muut perheenjäsenet puolestaan reagoivat. Kissaa etsitään lehti-ilmoituksen avulla, mutta vastaan tulee pettymyksiä: oikeaa kissaa ei meinaa löytyä. Lopulta uusi kissa, eksynyt sekin, astuu osaksi perheen elämää. Vasta kirjan lopulla selviää, että Kultapallo-kissa oli seikkailuillaan jäänyt auton alle. Lapselle on kerrottu asiasta, ja saatuaan käsitellä tietoa, hän suhtautuu siihen hyväksyväksi. Asiasta puhuminen tuo kuitenkin edelleen surun pintaan.

Kirjassa esitetty suhde lapsen ja lemmikkikissan välillä tuo esiin eläimen erityisyyden. Vaikka kissa on poissa, se on kuitenkin vahvasti tarinassa läsnä. Kadoksissa oleva kissa on yksi tarinan päähenkilöistä, onhan koko kirjakin nimetty kissan mukaan. "Auringonvärisestä kissasta" muodostetaan lukijalle kuvaa perheenjäsenten mielikuvien ja muisteluiden kautta. Kultapallo-kissa on myös piirrettynä kuvana heti kirjan ensimmäisellä sivulla. Kissan poissaoloa merkitään kuvituksessa erilaisilla lemmikkiin liittyvillä esineillä: ruokakupeilla, maassa lojuvilla kissan leluilla ja korilla. Eräässä kuvassa Tanu on itse käpertynyt kissan tyhjään koriin surullisen näköisenä (kuva 1).

Kuva 1 (Kristiina Louhi)

Kirjan juoni rakentuu lapsen ja lemmikin suhteen ainutlaatuisuuden kautta. Perhe lähtee hakemaan kadonnutta kissaa kotiin, mutta saapuessaan löytöpaikkaan tunnistavat heti, ettei kissa ole heidän:

Olohuoneen sohvalle lojui valtavan kokoinen, likaisenkeltainen kollikissa. Kissa katseli heitä vasemmalla silmällään. Oikea silmä oli ummessa, kai tappelun seurauksena. – Mutta ... ei tämä ole meidän Kultapallo, Laura sanoi. – Eipä todellakaan. Meillä on sellainen pieni, auringonvärinen tyttökissa, isäkin sanoi ja osoitti kuin todisteeksi Kultapallon kantokoria.

Rakas lemmikkikissa tunnetaan hyvin ulkonäöltä, kooltaan, väriltään ja muilta piirteiltään. Lemmikki ei ole myöskään vaihdettavissa toiseen, vaikka lapsen pettymyksen myötä isä lopulta sellaista ehdottaakin:

Tanu oli ollut vaiti koko ajan. Hän oli vaiti vielä autossakin. – Tanu, jos ... jospa satuttaisiin jostakin löytämään sinulle uusi Kultapallo? isä lopulta kysyi varovasti. – Tai vaikka koiranpentu, sellainen kuin Tuomolla. – En minä tahdo mitään, Tanu sanoi ja sulki sitten tiukasti suunsa. Hän katseli koko loppumatkan ulos auton ikkunasta.

Vaikka uusi kissa perheeseen lopulta tuleeekin, jää tarinan ytimeen suhteen ainutlaatuisuus. Elämä juuri tuon kissayksilön kanssa, suhde juuri tuon lapsen ja kissan välillä on ainutlaatuinen, eikä sitä voi korvata muulla. Tarinassa rakentuu kuva ei-inhimillisestä eläimestä ei vain lajinsa edustajana, vaan erityisenä, ainutlaatuisena yksilönä.

Suhde lemmikkiin voi kasvaa hyvin syväksi ja läheiseksi. Lemmikin kanssa saatetaan elää hyvin läheisesti ja tiiviisti, joten myös emotionaalinen side muodostuu usein vahvaksi. Sitä kautta ihmiselle voi avautua syvempi suhde myös muihin eläimiin. Suhde lemmikkiin voi näin ollen kehittää empatiaa myös muita ei-inhimillisiä olentoja kohtaan. Toisaalta, kuten esimerkiksi Tuomivaara (2019) huomauttaa, lemmikkien "pitoon" liittyy myös paljon ongelmia (ks. esim. kissojen hylkäämisestä Suomen eläinsuojelu 2020). Tuomivaara (2019, 72) tuo esiin, kuinka tieteellinen tieto lisää jatkuvasti tietoaamme eläimen hyvästä elämästä ja samalla joudumme myös korjaamaan käsityksiämme ja tapojamme suhteessa lemmikkieläimiin. Eläimiin liitetty antropomorfismi voi auttaa lisäämään empatiaa ei-inhimillistä kohtaan, mutta inhimillistäminen voi johtaa myös harhaan. Tuomivaaran (2019, 157) mukaan lemmikkieläinten kohtelussa voi nähdä toisinaan piirteitä, joissa eläimen tarpeita ei lähestytäkään yksilön ja sen lajin näkökulmasta, vaan oletetaan sen kokevan asiat samaan tapaan kuin ihminen.

5.2 Eläimen toimijuus

Eläimen toimijuuden käsitteellä tarkoitetaan tässä työssä eläimen omaehtoista toimintaa, jolla on merkitystä eläimelle itselleen ja joka näyttäytyy tilanteesta riippuen ihmiselle eri tavoin (Christ 1999, 2–3). Keskustelu eläinten toimijuudesta on sikäli tärkeää, että käsitykset niistä vaikuttavat myös käsityksiin eläinten asemasta ja kohtelusta. Kun eläimet ymmärretään tietoisina ja tuntevina olentoina, myös niiden hyvinvoinnista ollaan valmiimpia pitämään huolta. (Lauren & Schuurman 2017.) Tässä kappaleessa tarkastelen, miten eläinten toimijuutta tuodaan esiin aineistossani.

5.2.1 Aktiivinen lemmikki

Arjatsalon (1990) kirjassa etsitään kadonnutta kissaa lehti-ilmoituksen avulla. Perhe käy hakemassa kissaansa kolmesta eri löytöpaikasta, mutta jokaisella kerralla he kohtaavatkin uudelleen "valtavan kokoisen, likaisenkeltaisen kollikissan" (mt.). Pettymys on suuri kun omaa kissaa ei löydy, mutta kolmannella kerralla tapahtuu eräänlainen käänne. Tanu-poika, isosisko ja isä ovat tulleet jälleen kerran hakemaan kissaansa erään perheen luota jännittyneissä tunnelmissa.

He menivät avoimesta ovesta, isä edellä, Tanu viimeisenä. Äitiä nuorempi nainen tuli heitä vastaan. Hänellä oli päässä kirjava huivi. Ja kainalossaan hän roikotti valtavan kokoista, likaisenkeltaista kollia, jonka oikea korva lerputti suikaleina, jonka nenän päällä oli pitkä, arpeutunut naarmu ja joka katseli heitä vasemmalla silmällään, koska oikea oli turvoksissa. – Ei voi olla totta! isä huokasi. – Ei tämä ole meidän kissa. Meidän kissa on... Mutta äitiä nuorempi nainen oli jo laskenut kissan lattialle. Yhtään epäröimättä otus käveli Tanun luo ja alkoi hangata kylkeään hänen jalkoihinsa. Se kehräsi hiljaa ja tyytyväisenä. Tanu katosi vuoroin isää, kissaa ja sitä äitiä nuorempaa naista. – Kyllä tämä on meidän kissa, Tanu äkkiä sanoi ja nosti kissan syliinsä. – Ainakin minun!

Kissa ottaa aktiivisen roolin, ja, "yhtään epäröimättä", ikään kuin valitsee Tanun omakseen (mt.). Kissa ilmaisee tahtonsa lähestymällä ja kehräämällä "hiljaa ja tyytyväisenä" (mt.). Nämä ovat kissan kehollisia eleitä, joita ihmiset ovat oppineet tulkitsemaan. Kirjan tarinassa lemmikkieläin ei näyttäyty passiivisena vaan ottaa aktiivisen roolin. Kissalla on oma tahto, se voi "karata", lähteä omille seikkailuilleen ihmisen toiveista huolimatta. Toisaalta eläin voi myös halutessaan lähestyä ihmistä. Kiinnostavaa tässä yhteydessä on myös lemmikkikissan historia: tutkijoiden mukaan afrikanvillikissa "lyöttäytyi ihmisen kanssa yksin" maanviljelyskulttuurin myötä (Kaski, 2019, 92). Kissa on siis ikään kuin valinnut asemansa ihmisen läheisyydessä.

Lemmikin toimijuutta on hyvä tarkastella ennen kaikkea suhteisena: pelkän ihmisen tai eläimen toimijuuden tarkastelun sijaan huomio kiinnittyy näiden väliseen suhteeseen. Lemmikin toimijuus saa tilaa sen myötä, miten ihminen siihen reagoi. Kyse on ihmisen ja eläimen kyvystä tulkita toisiaan. Edellä lainatussa kirjan kohdassa lapsi tulkitsi kissan eleitä lähestymisenä ja eräänlaisena kumppanuuden tai ystävällisyyden ilmaisuna.

Eläimen toimijuuden tunnustamisen myötä suhde syvenee. *Auringonvärinen kissa* -kirjassa kuvataan, kuinka kissan ja lapsen välinen yhteys muuttuu hellyydeksi ja läheisyydeksi. Vuorovaikutus on sanatonta ja kehollista. Eläimen toimijuuden tunnustaminen liittyykin ihmisen kykyyn tulkita eläintä. Esimerkiksi biopsykologian professori Barbara Smuts (2013, 253) kuvailee, kuinka meissä kaikissa elää vielä kyky tulkita eläintä.

Viime aikoihin saakka kaikilla ihmisillä oli syvällistä tuntemusta toisista olennoista. Paleoliittiset metsästäjät oppivat tuntemaan karhun samalla tavalla kuin karhu oppi tuntemaan heidät: keskittymällä intensiivisesti ja virittämällä aistinsa äärimmilleen kuin villieläin, jolla on elämä pelissä. Selviytyäkseen esivanhempiemme oli kyettävä herkistymään saaliseläinten ja kilpailijoiden hienovaraisille tavoille liikkua ja kommunikoida, ja eläinten tarkemmat näkö-, haju- ja kuuloaistit lisäsivät ihmisten ymmärrystä maailmasta. Meistä jokainen on perinyt tämän kyvyn sukeltaa tunnustelemalla toisen olennon olemukseen, mutta nopeatempoinen urbaani elämäntapa kannustaa siihen vain harvoin.

Smutsin (2013) kuvauksessa korostuu vastavuoroisuus: me opimme tuntemaan eläimet samalla tavalla kuin ne oppivat tuntemaan meidät, keskittymällä ja virittäytymällä. *Auringonvärinen kissa* -kirjassa tuo vastavuoroisuus syntyy lapsen ja lemmikkikissan välille. Lapsi vastaa kissan toimijuuteen.

5.2.2 Henki kaikessa olevassa

Suomalaisessa kansanuskossa eläimet ovat esiintyneet aktiivisina toimijoina (Lauren & Schuurman 2017). Eläimille on voitu antaa enteellisiä merkityksiä, ne ovat olleet kumppaneita ja auttajia, ja toisinaan myös vihollisia tai peilikuvia (Kaski 2019). Kasken (2019) mukaan nämä myytit vaikuttavat meissä edelleenkin, esimerkiksi alitajuntaisina asenteina ja tunteina eläimiä kohtaan.

Monia alkuperäiskansoja yhdistää animistinen ajattelu. Graham Harvey (2005) on tiivistänyt näkemyksen animismista elämän kunnioittamisen periaatteena. Se lähtee oletuksesta, että kaikella elollisella on huomioon ottamista ja kunnioittamista vaativa arvonsa. Uskontoteorioissa animismiin on myös liitetty ajatus, että kaikella on henki. "Kaikki on pyhää ja joka paikassa asuu henkiä ja jumaluuksia", kuvaa Elina Helander (2000, 173) saamelasta maailmankuvaa. Näiden kaikkien maailman olioiden ja henkien kanssa on myös eletävä sovussa (Helander, 2000).

Lintu ja poro -kirjassa ajatus kaikissa olennoissa olevasta hengestä tulee kauniilla tavalla esiin. Lintu ja poro elävät sovussa ja yrittävät lisäksi auttaa toisiaan selviämään talvesta. Kun sirkku on paleltua kylmään, poro pelastaa sen lämmittämällä lintua suussaan. Lintu ja poro kommunikoivat keskenään, ne "puhuvat". Lintu myös laulaa ja runoilee. Tämä kieli voidaan tulkita myös ei-inhimillisten eläinten mielen tai "hengen" merkiksi.

Lintu ja poro ovat Tiitisen kirjassa aktiivisia, itsenäisiä toimijoita. Ne eivät myöskään toimi pelkästään biologisen "vaiston" ohjaamina, vaan niitä ohjaa ajattelu, tunteet ja empatia toisia kohtaan.

5.3 Empatia

Tässä luvussa pohdin, miten empatia ilmenee aineistossani. Tarkastelen miten empatiaa kuvataan kertomuksissa ja toisaalta miten kertomukset mahdollisesti herättelevät lukijan empatiaa.

5.3.1 Empatiakyvyn kehittyminen lapsuudessa

Auringonvärinen kissa -kirjassa käydään läpi monenlaisia lapsen tunteita kissan katoamisen kautta.

– Kyllä me Kultapallo vielä löydetään, Laura lohdutti. Tanu raivostui. – EIPÄS LÖYDETÄ! Tanu löi jalkaa lattiaan. Hänen nelivuotiaat pyöreät kasvonsa kurtistuivat kiukusta ja murheesta.

Empatia ja tunteet liittyvät kiinteästi yhteen. Empatia liittyy usein juuri tunteiden tunnistamisen taitoon. Lapsen empatiakyvyn kehittymisen kannalta on tärkeää, että aikuiset vastaavat tunneilmaisuihin ja auttavat lasta jäsentämään niitä (ks. esim. Köngäs, 2019). *Auringonvärinen kissa* -kirjassa perheenjäsenet reagoivat Tanun surun ja kiukun tunteisiin ja pyrkivät löytämään lohduttavia sanoja.

– Ei eksyminen kissalle mitään merkitse, isosisko väitti. – Eikä kenellekään. Etkö muista, kun viime kesänä eksyit itsekin, ja me löydettiin sinut.

Perheenjäsenten empatia Tanua kohtaan tulee esiin myös kuvituksessa, esimerkiksi kosketuksen ja fyysisen läheisyyden kautta. Eräessä kuvassa (kuva 2) äiti istuu tuolilla aamutakki päällään.

Kuva 2 (Kristiina Louhi)

Lapsi on hänen sylissään halauksessa, tarrautuneena äitiin kiinni. Lapsen ilme on huolestunut, mutta äidin ilme on lempeä. Toisessa kuvassa Tanu istuu tuolilla väärin päin kääntyneenä, vaate tai kangas kasvojensa peittona. Isosisko seisoo vierellä, käsi veljen olkapäällä ja näyttää surulliselta hänkin. Kehollisuus korostuu lohduttamisen eleissä.

Tanu oli niin murheissaan, ettei edes äidin keittämä marjapuuro maistunut. Isä taputti Tanua päälle. Äiti silitti poskea ja pyyhki pojan silmät. Laura toi Tanulle parhaan kuvakirjansa, sen jossa oli menneitten aikojen hirmuliskoja. Sitä kirjaa Tanu ei koskaan ennen ollutkaan saanut tutkia yksikseen.

Kirjassa kuvataan myös ei-inhimilliseen kohdistuvaa empatiaa. Empatia liittyy kykyyn tulkita eläinten toimintaa. Esimerkiksi ulkoillessaan lemmikkiensä, Rehu-koiran ja Tiikeri-kissan, kanssa lapset tulkitsevat eläinten käyttäytymistä:

Rehu alkoi innoissaan haistella kiveä. – Se etsii terveisiä muilta koirilta, Tuomo sanoi ja päästi hihnaan lisää pituutta. Rehu katosi kiven toiselle puolelle etsimään lisää terveisiä.

Lapsi ymmärtää, mitä eläimen haistelu merkitsee, ja myös reagoi tähän tarpeeseen, esimerkiksi päästämällä "hihnaan lisää pituutta". Kasvattajan vastuulla onkin auttaa lapsia ymmärtämään eläinten käyttäytymistä sekä ohjata kunnioittavaan kohteluun.

Joskus toisen kokemuksen ymmärtäminen tapahtuu kehollisuuden kautta. Empatia kasvaa myös tuttuuden myötä. Isosisko pohtii, mitä löytökissa on joutunut kokemaan:

Paluumatkalla kissa nukkui Tanun sylissä. Tanu ei pelännyt kirppuja eikä mitään. Laurakin jo silitti varovasti kissan arpista päätä. – Ei tämä ... tämä uusi Kultapallo olekaan niin ruma miltä se ensin näytti, Laura sanoi. – Se on vain niin hirveän laiha. Ja mitä kaikkea se raukka on saanut kärsiä ... Se on eilen ja tänään jo juossutkin monta kymmentä kilometriä! Se on oikea juoksukissa!

Läheisyyden herättyä myös kyky eläytyä ei-inhimillisen eläimen asemaan lisääntyy.

5.3.2 Empatiasta lajien välillä

Tiitisen (1990) kirjassa eläinten keskinäinen yhteistyö, huolenpito ja myötätunto nousevat tarinan keskiöön. Pikkusirkku kohtaa poron sattumalta tunturissa.

Sirkkuparvesta erosi yksi lintu omille teilleen. Se kaarteli siellä täällä tunturin lakea ja sitten se laskeutui maahan, juuri sille metsäsaarekkeelle, mihin porokin oli painautunut. – Miksi sinä siinä makaat? kysyi sirkku porolta. – Minä olen jo vanha, poro sanoi. – Ja minä katselen kirkasta aamua. – Minä huomaan että sinä olet nähnyt jo monta kirkasta aamua, sirkutti lintu ja katsoi tarkasti poron suuria sarvia.

Lainauksesta käy ilmi, että lintu havainnoi uutta tuttavuuttaan tarkasti. Hän esimerkiksi huomaa, että poro on "nähnyt jo monta kirkasta aamua" (mt.). Lintu osaa siis poroa tarkkailemalla tulkita tämän iän. Lintu myös katselee "tarkasti poron suuria sarvia" (mt.). Tulkitsemisen tarkkaavaisen katselun eräänlaisena

kiinnostuksen ja kunnioituksen eleenä. Empatia liittyy tiiviisti katseeseen: katseen kautta saamme usein tietoa toisen tunnetiloista. Myös kirjan kuvituksessa katse nousee esiin (kuva 3).

Kuva 3 (Tuula Tiitinen)

Lintu palaa parvensa luo, mutta jokin porossa tuntui koskettavan sitä, sillä se palaa tämän luo vielä uudelleen.

– Minun pitää lähteä nyt etelään, olen menossa sinne ensimmäistä kertaa. Sirkku pyrähti siivilleen ja liittyi parveensa. Korkeuksista se näki kuinka poro jäi hievahtamatta paikoilleen. Kesken lennon sirkku pisti siipensä suppuun ja lähti syöksymään alaspäin. – Tulen kohta perästä! Se huusi ystävilleen.

Tulkitsen linnun paluun myötätunnon ja kiinnostuksen ilmaisuna. Poro jäi linnun mieleen, ehkä se tunsu halua lohduttaa tai olla lähellä. Joka tapauksessa lintu palaa poron luo, istuu sen sarvelle ja laulaa sille laulun. Poro puolestaan liikuttuu kuunnellessaan linnun laulua. Molemmat vaikuttavat toisiinsa. Lopulta sirkku huomaa myöhästyneensä parvensa muuttomatkalta ja hätäntyy. Silti toisen hätä on sille omaakin suurempi.

Se leväytti siipensä auki ja pelästyi huomattessaan, että parvi oli mennyt menojaan. Sirkku kohosi korkealle ilmaan ja katseli kaikkiin suuntiin. Missään ei näkynyt muitakaan lintuparvia joihin olisi voinut liittyä. Sitten sirkku säpsähti vielä enemmän. – Miksi sinä makaat siinä vain etkä liiku enää minnekään! Nouse ylös äkkiä, se piipitti porolle hädissään. – Minä nousisin jos jaksaisin, huokasi poro. Liidä ystäväsi perään, pakene lunta ja jäätä! Nuo sanat kuultuaan sirkku tuli murheelliseksi. Sen kävi sääliksi väsynyttä ystävänsä. Se hypähti poron turvalle seisomaan ja talvea uhmaten se visersi äidiltä oppimansa laulun.

Kirjassa eläimet kokevat myötätuntoa toisiaan kohtaan. Viime vuosina eläinten empatiakykyä on alettu tutkia yhä enemmän. Neuropsykologiset tutkimukset vahvistavatkin esimerkiksi monien nisäkkäiden kokevan empatiaa toisia kohtaan (Panksepp & Panksepp, 2013).

5.3.3 Kuolema yhteyden luoja

Molemmissa tutkimissani kirjoissa käsitellään eläimen kuolemaa. Aihetta käsitellään lapsilukijan kannalta sensitiivisesti. *Lintu ja poro* -kirjan kohdalla lapsi ei välttämättä edes huomioi, että puhutaan kuolemasta, sillä aiheesta puhutaan kiertoilmauksin ja vertauskuvallisesti. *Auringonvärinen kissa* -kirjassa puolestaan puhutaan kuolemasta suoraan. Suoruudessa korostuu ehkä ajatus, että kuolema on luonnollinen osa elämää. Kuitenkin myös tunnetaso on huomioitu. Tanu kertoo ystävänsä kissan kuolemasta, kun tapahtumasta on jo aikaa.

– Kun Kultapalloa ei enää ole. Kultapallo on kuollut. – Juku, miten? – Se jäi kesällä auton alle, kun se pääsi kotoa karkuun... Nyt Tanun ääni jo vähän värähti. Silmätkin räpyttivät. – Mistä tiedät? Tuomo viimein kysyi. – Isi oli kuollut sen samasta paikasta, minne se vei Tiikerin parannettavaksi. Ne sanoivat, että joku oli löytänyt Kultapallon kadulta ja tuonut sen sinne lääkärille. Kultapallo oli jo silloin kuollut. Isi kertoi ... myöhemmin.

Vaikka lemmikkikissan kuolemasta on jo aikaa, lapsi liikuttuu kertoessaan siitä. Suhde lemmikkikissaan on ainutlaatuinen, eikä muisto läheisestä häviä, vaikka aikaa kuluukin. Schuurman ja Lauren (2016) ovat tutkineet eläimen kuoleman käsittelyä perheessä. He toteavat, että surun ilmaiseminen lemmikin kuoleman vuoksi on sosiaalisesti useimmiten hyväksyttyä, sillä lemmikin asema yhtenä perheenjäsenenä on vahvistunut länsimaisissa yhteiskunnissa (Schuurman & Lauren, 2016). Lapsille lemmikit voivat olla erityisen läheisiä ja siksi onkin tärkeää, että lapsen suru ymmärretään ja otetaan vastaan. *Auringonvärinen kissa* -kirjassa korostuu tarve puhua asioista rehellisesti myös lapselle. Tanun kerrottua lemmikkikissansa kuolemasta ystävälleen, tämä vastaa:

– Voi juku. Mutta eikös sentään ollut hyvä, että se kertoi eikä narrannut? Ettei odota turhaan. Tanu reipastui. – Joo, äitikin sanoo, että lapsia ei saa narrata.

Lintu ja poro -kirjassa kuoleman teema nousee mahdollisesti vain aikuislukijan tietoisuuteen. Kirjan sadussa poro tietää kuolevansa ja kuvailee linnulle eräänlaista kuoleman jälkeistä paikkaa:

– Mutta minulla ei ole sinulle yhtään laulua, sanoi poro. – Enkä minä jaksaisikaan laulaa. Minä en vaella enää etelään, minä olen lähdössä aivan muualle. – Minne ihmeessä? ihmetteli sirkku. – En tiedä paikan nimeä itsekään, mutta unessa olen nähnyt sen. Se on kaunis maa, jossa jaksaa juosta tunturin lakea, eikä väsytä yhtään.

Fyysisen kuolemansa jälkeen poro jatkaa elämäänsä toisessa, "kauniissa maassa". Kirjassa tunnustetaan sellaisen "hengen" olemassaolo, joka ei ole sidoksissa fyysiseen kehoon tai maalliseen elämään. Tämän voisi tulkita myös animistisena ajatteluna. Poron kuolemaa ei myöskään esitetä menetyksenä, vaan poron "henki" ilmenee luonnossa fyysisen kuoleman jälkeenkin.

Vain pikkusirkku seisoj metsäsaarekkeella. Se katsoi sarvia mietteissään. Vanha poro ei enää maannutkaan sarviensa alla. Se oli kadonnut jonnekin silloin, kun ensimmäiset pesät rakennettiin. Sirkku kohosi siivilleen ja yritti etsiä poroa silmiinsä, mutta mistään se ei löytänyt enää vanhaa ystävänsä. Vain tunturi levittäytyi sen alla kuin poron valtava selkä. Siinä samassa alkoi tunturin laelta kuulua huminaa. Ruoho, pensaat, vaivaiskoivut, kaikki ne yhdessä synnyttivät syvän äänen. Siinä hetkessä sirkku tunsu kuinka siipiin kasvoi uutta ja outoa voimaa, aivan kuin sulat olisivat soineet. –Kuulethan!

Kirjan kauniin lopetuksen voisi tulkita myös kuvauksena holistisesta maailmankuvasta. Kaikessa elävässä on henki ja toisaalta kaikki on yhteydessä kaikkeen. Tunturi on kuin "poron valtava selkä". Ruoho, pensaat ja vaivaiskoivut synnyttävät äänen, joka on ikään kuin tervehdys porolta toisesta maailmasta. Lintu saa myös tuon "hengen" kautta voimaa itselleen. Vielä kuolemankin jälkeen yhteys säilyy.

Tarinan voisi tulkita myös viittauksena sielulintu-käsitykseen, joka esiintyy monissa kulttuureissa. Suomalaisessa muinaisuskossa on ajateltu, että lintu tuo sielun vastasyntyneeseen ja vie sen kuoleman hetkellä jälleen mennessään. Näin sielu oli linnussa ikään kuin säilössä. (Pulkkinen & Lindfors 2016.) *Lintu ja poro* -kirjassa pieni sirkku ilmestyy saattelemaan poron kuolemaan. Toisaalta poro myös ikään kuin jatkaa elämäänsä linnun kautta.

Nykyinen luonnontieteellinen tutkimus vahvistaa, että eläimet voivat myös surra läheisensä kuolemaa (ks. esim. Brooks Pribac, 2013) Eläimen kuolemaan ja siihen liittyvään suruun eläytyminen tarinan kautta voi olla empatiaa lisäävä kokemus lukijalle. Onhan kuolema asia, joka koskettaa meitä kaikkia. Lopulta kuoleman edessä olemme myös tasa-arvoisia.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

6.1 Johtopäätökset

Tässä työssä tutkin, miten ei-inhimillisten eläinten erityisyyttä ja toimijuutta tuotiin esiin aineistoissa. Tutkin myös empatian esittämistä kirjojen tarinoissa. Molemmista kirjoista löytyi tapoja ilmaista ei-inhimillisen eläimen erityisyyttä ja toimijuutta. Myös empatiaa kuvattiin teoksissa monin tavoin. Empatiaa esiintyi niin ihmisten välillä, ei-inhimillisten eläinten välillä kuin ihmisen ja ei-inhimillisen eläimen välillä.

Kirjat erosivat toisistaan siinä, että *Auringonvärinen kissa* -kirjassa ei-inhimillinen eläin kuvattiin suhteessa ihmiseen kun taas *Lintu ja poro* -kirjassa eläimet esitettiin ilman yhteyttä ihmiseen. *Auringonvärinen kissa* -kirja voidaan nähdä kuvauksena modernin länsimaisen ihmisen eläinsuhteesta: lemmikkieläimet ovat usein (emotionaalisesti) ihmistä kaikkein lähimmäs tulevia eläimiä. Lemmikkien kautta saatetaan myös luoda ymmärrystä muista ei-inhimillisistä eläimistä. Lemmikkieläinsuhteeseen liittyy kuitenkin myös ristiriitoja ja ongelmia. *Lintu ja poro* -kirjaa tulkitsin animistisen maailmankuvan näkökulmasta. Animismiin kuuluu ajatus kaiken elävän kunnioittamisesta sekä ymmärrys kaikkien maailman olentojen ja elementtien keskinäisriippuvuudesta. Peilasin kirjan tarinaa myös suhteessa suomalaiseen kansanperinteeseen ja muinaisuskoon, esimerkiksi ajatukseen sielulinnusta.

Molemmissa kirjoissa käsiteltiin ei-inhimillisen eläimen kuolemaa. Kuolemaa käsiteltiin sekä suoraan että epäsuorasti. Teema nousi empatian kannalta keskeiseksi. Eläimen kuolemaan ja sen aiheuttamaan suruun eläytyminen toimii mahdollisena empatian herättäjänä.

6.2 Tutkimuksen eettisyys

Lummaa (2008, 57) luonnehtii ekokriittistä tulkintaa kontekstuaaliseksi ja tarkoitushakuiseksi. Tutkimuksen eettisyyden kannalta on tärkeää, että tutkija tuo lähtökohtansa selkeästi esille. Olen pyrkinyt tässä työssä avaamaan mahdollisimman hyvin ja avoimesti niitä lähtökohtia, joita minulla oli tulkintaa tehdessäni. Lummaan (2008) tapaan olen tulkinnessani huomionut myös tekstin tunnevaikutuksia. Lummaan (2008, 67) mukaan tekstin "ylitulkitakin" voi olla perusteltua, ja jopa mielekästä, jos se kontekstualisoidaan tietoisesti, esimerkiksi ympäristönäkökulman esille tuomiseksi. Lummaan (2008) mukaan tämä voi olla yksi tapa vastata ympäristötietoisien kirjallisuudentutkimuksen haasteeseen. Joka tapauksessa on hyvä muistaa, että tulkintojen mahdollisuuksia on aina monia. Runoilija Tua Forsström (Ahonen, 2020) toteaa, että "kun lukee tekstiä, josta innostuu ja joka puhuttelee, se on yhtä luovaa toimintaa kuin kirjoittaminen". Samaan tapaan ajattelen, että myös tulkinta on luovaa toimintaa. Tekstien luentani on muodostunut luovan prosessin kautta, mutta olen pyrkinyt tekemään sen mahdollisimman avoimeksi lukijalle.

6.3 Jatkotutkimusmahdollisuuksia

Tutkimustani ohjaava taustakysymys siitä, miten kasvattaa elämää säilyttävää, luontomyönteistä asennetta ja elämäntapaa on hyvin laaja ja tarjoaa monenlaisia jatkotutkimusmahdollisuuksia. Ei-inhimillisen eläimen esittämistä olisi mahdollista tutkia laajemman ja monipuolisemman kirjallisen aineiston kautta. Tutkimusta voisi laajentaa myös empiiriselle alueelle ja tutkia esimerkiksi tekstien vastaanottoa tai lasten vuorovaikutusta ei-inhimillisten eläinten kanssa. Toivon, että keskustelu ja tutkimus aihepiiriin parissa jatkuu ja syvenee, sillä kysymys elämän säilymisen edellytyksistä on meitä kaikkia koskettava.

7 POHDINTA

Tammikuussa 2020 osallistuin alkuperäiskansojen elokuvafestivaaleille Inarissa. Ohjelmistossa oli myös grönlantilaisen maskitanssin esitys (ks. Skábmagovat, 2020). Elisabeth Heilmann Blind, syntyperältään Grönlannin inuiitti, oli opetellut uajaerneqin eli maskitanssin taidon aikuisena. Maskitanssi on Grönlannin Inuiittien tuhansia vuosia vanha draamallinen ilmaisumuoto. Esiintyjä maalaa kasvonsa ja muokkaa niitä kepin ja/tai narujen avulla, häivyttäen tällä tavalla oman persoonansa. Dynaamisen liikkeen ja ääntelyn kautta esiintyjä muuntautuu kohti henkitilaa, jossa ihmisyyden ja eläimellisyyden sekoittuvat ja rajat häilyvät. Eri värien ja liikkeiden kautta esiintyjä käsittelee vaaran ja pelon (musta), elämän ja rakkauden (punainen) sekä viattomuuden ja selkeyden (valkoinen) teemoja. (Skábmagovat, 2020.) Ennen esitystä Blind kertoi, että perinteisesti myös lapset ovat olleet mukana seuraamassa näitä performansseja. Maskitanssi on ollut yksi keino valmistaa lapsia vaarallisiin ja yllättäviin kohtaamisiin eläinten, esimerkiksi jääkarhujen, kanssa, jotka olivat yleisiä inuiittien perinteisessä elämänmuodossa. Lapsia vahvistettiin tällä tavalla kohtaamaan pelkojaan ja toimimaan rauhallisesti yllättävissä tilanteissa. Minua tuo ajatus lasten valmistamisesta pelkojen kohtaamiseen ja tyyneyden säilyttämiseen kosketti. Jäin myös miettimään, millaiseen maailmaan ja millaisin keinoin me kasvatamme lapsia tällä hetkellä? Ainakin maailma näyttää hyvin epävarmana ja muuttavana. Eikö juuri tällaisessa maailmassa tarvittaisi myös tuota edellä kuvattua rohkeutta ja mielentyyneyttä? Miten sellaisia taitoja voisi välittää lapsille tämän päivän maailmassa?

Aloitin tutkielmani tekemisen teoreettisilla pohdinnoilla, mutta prosessi on johdattanut minut hyödyntämään saamiani ajatuksiani myös käytännön tasolla. Lukemani tekstit ovat antaneet minulle eväitä kasvatustyöhön konkreettisesti ja vahvistaneet omaa kasvatustietoutustani. Samalla olen halunnut laajentaa käytännön toiminnan myös työn ulkopuolelle ja toimia aktiivisesti monilla

kentillä. Syyskuussa 2020 kuljin sienimetsällä Kainuussa, pohdin tämän työn viimeistelyä ja tunsin kiitollisuutta oppimastani. Tunsin myös kiitollisuutta ja kunnioitusta metsää kohtaa, joka antaa tilan kulkea ja ajatella – meille monenlaisille eläimille.

LÄHTEET

- Aaltola, E. (2013). "Johdanto: Ihminen, eläin vai molemmat?". Teoksessa Aaltola, E. (toim.) *Johdatus eläinfilosofiaan*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki, 9–20.
- Aaltola, E. & Keto, S. (2017). *Empatia: myötäelämisen tiede*. Into, Helsinki.
- Ahonen, H. (2020, 24. lokakuuta). Runoilija varjeli salaisuutta – Forsström luki valekansiin puettuja kirjoja ja keskusteli niistä verkossa koodinumeroilla. *Kaleva*.
- Arjatsalo, A. (1990). *Auringonvärinen kissa*. Sanomaprint, Helsinki.
- BIOS. (2020, 26. syyskuuta). *Ekologinen jälleenrakennus*. <https://eko.bios.fi/>.
- Bird-David, N. (1999). "Animism" Revisited: Personhood, Environment, and Relational Epistemology. *Current Anthropology*, 40:S1, 67–91.
- Brooks Pribac, T. (2013). Animal Grief. *Animal Studies Journal*, 2:2, 67–90.
- Christ, E. (1999). *Images of Animals. Anthropomorphism and the Animal Mind*. Temple University Press, Philadelphia.
- Crain, W. (2014). *The Emotional Lives of Animals & Children: Insights from a Farm Sanctuary*. Turning Stone Press, San Francisco.
- Harvey, G. (2005). *Animism. Respecting the Living World*. Hurst & Company, Lontoo.
- Helander, E. (2000). Saamelainen maailmankuva ja luontosuhde. Teoksessa Seurujärvi-Kari, I. (toim.) *Beaivvi Mánát. Saamelaisten juuret ja nykyaika*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kainulainen, P. (2019.) *Suuren järven syvä hengitys*. Kirjapaja, Helsinki.
- Kaski, L. (2019) *Myyttiset eläimet. Tarua ja totta eläinten maailmasta*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kellert, S. R. & Wilson, O. E. (1995) (toim.) *The biophilia hypothesis*. Island Press.
- Köngäs, M. (2019). *Tunneäly varhaiskasvatuksessa*. PS-Kustannus, Jyväskylä.

- Lahtinen, T. & Lehtimäki, M. (2008). Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. Teoksessa Lahtinen, T. & Lehtimäki, M. (toim.) *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. SKS, Helsinki.
- Laakso, M., Lahtinen, T. & Heikkilä-Halttunen, P. (2011). *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laurén, K. & Schuurman, N. (2016). Eläimen kuoleman kohtaaminen perheessä. *Thanatos*, 5:1, 43–61.
https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2016/06/schuurman_ja_lauren_elaimen1.pdf
- Laurén, K. & Schuurman, N. (2017). Viimeinen katse ja kuonon hipaisu. Lemmikkieläimen toimijuus kuolemaa koskevissa kertomuksissa. *Sukupuolentutkimus*, 30:2, 65–78.
- Lesnik-Oberstein, K. (1998). Children's Literature and the Environment. Teoksessa Kerridge, R. & Sammells, N. (toim.) *Writing the Environment. Ecocritism & Literature*. Zed Books, Lontoo.
- Lummaa, K. (2008). Risto Rasan surulliset linnut. Ekokriittisen tulkinnan mahdollisuuksia. Teoksessa Lahtinen, T. & Lehtimäki, M. (toim.) *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. SKS, Helsinki.
- Nussbaum, M. (1995). *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*. Beacon Press, Boston.
- Palmer, C. (2006) Killing Animals in Animal Shelters. Teoksessa The Animal Studies Group (toim.) *Killing Animals*. University of Illinois Press, Urbana, 170–187.
- Panksepp, J. & Panksepp, J. B. (2013). Toward a Cross-species Understanding of Empathy. *Trends in Neurosciences* 36:8, 489–496.
- Pulkki, J., Dahlin, B. & Värri, V.-M. (2017). "Environmental Education as a Lived-Body Practice? A Contemplative Pedagogy Perspective". *Journal of Philosophy of Education*, 51:1, 214–229.
- Pulkkinen, R. & Lindfors, S. (2016). *Suomalaisen kansanuskon sanakirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- Salminen, A. & Vadén, T. (2018). *Elo ja anergia*. niin & näin, Tampere.
- Skábmagovat. (2020, 2. lokakuuta). <https://www.skabmagovat.fi/perjantai-24-1-2020-20-45-uaajeerneq--gronlantilaista-maskitanssia-sajos/>

- Smuts, B. (2013). Kohtaamisia eläinten mielten kanssa. Teoksessa Aaltola, E. (toim.) *Johdatus eläinfilosofiaan*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki, 251–278.
- Suomen eläinsuojelu. (2020, 2. lokakuuta). <https://sey.fi/kissakriisi/>
- Suojala, M. (2009). Lastenkirjallisuus kielen ja kuvittelukyvyn laajentajana. Teoksessa Ruokonen, I., Rusanen, S. & Välimäki, A.-L. (toim.) *Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä*. Yliopistopaino Oy, Helsinki, 40–47.
- SYKE, Aalto-yliopisto & Ilmatieteen laitos. (2020, 5. syyskuuta). *Ilmasto-opas*. <https://ilmasto-opas.fi/fi/ilmastonmuutos/ilmio/-/artikkeli/962d9aa2-e7e3-4df5-89a2-9f1f653e0d4e/ilmastonmuutos-ilmiona.html>
- Tiitinen, E.-P. (1990). *Lintu ja poro*. Tammi, Helsinki.
- Tuomivaara, S. (2019). *Syötävät koirat ja sympaattiset siat*. Into Kustannus, Helsinki.
- Thomas, K. (1983) *Man and the Natural World*. Allen Lane, Lontoo.
- Vadén, T. (2016). Synty tieto ja alkuperäiskansaistuminen. *Elonkehä*, 2016:1, 16–29.
- Vilkkä, L. (2009). Eläinten oikeudet. Teoksessa Kainulainen, P. & Sepänmaa, Y. (toim.) *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Virtanen, P. K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (2013). Johdanto: Modernit ja muuttuvat alkuperäiskansat. Teoksessa Virtanen, P. K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (toim.) *Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 9–32.
- Vuokko, S., Peiponen, J. & Varesvuo, M. (2008) *Lapin luonto-opas*. Otava, Helsinki.
- Värri, V.-M. (2018). *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Vastapaino, Tampere.
- Opetushallitus. (2018). *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet*. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf